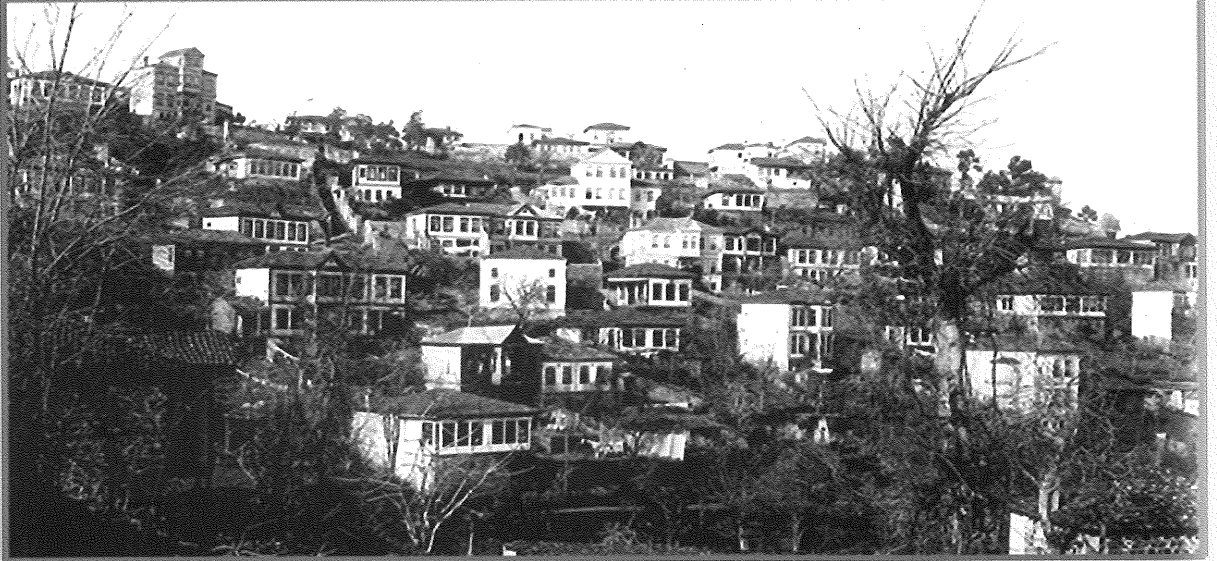

S E M
P O Z
Y U M

DÜNNDEN BUGÜNE

AKÇAABAT

AKÇAABAT BELEDİYESİ
KÜLTÜR YAYINLARI / 2014

DÜNDEN BUGÜNE

AKÇAABAT SEMPOZYUMU

26-28 Nisan 2013

Düzenleyen
Akçaabat Belediyesi

Editörler
Okt. Veysel Usta
Doç. Dr. Necmettin Aygün
Prof. Dr. Fethi Gedikli
Mehmet Salih Atadınç

Kapak Tasarımı
Atilla Alp Bölükbaşı

Sayfa Tasarımı
Oya Cansu Demirkale
Recep Uzunosmanoğlu

Baskı
Seçil Ofset
0 (212) 629 06 15
www.secilofset.com

ISBN:
978-975-01172-7-5

İletişim
Akçaabat Belediyesi
0 (462) 227 13 00
0 (462) 227 13 04
www.akcaabat.bel.tr

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM (Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Ali BİRİNCİ (Polis Akademisi, Araştırma Merkezleri)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (29 Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü)
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ (İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi)
Prof. Dr. Hamza KELEŞ (Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (KTÜ, Tarih Bölümü)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Altınkoza Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi)
Prof. Dr. Kenan İNAN (KTÜ, Tarih Bölümü)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)
Prof. Dr. Salih AKKAŞ (Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Marmara Üniversitesi, Tarih Bölümü)
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR (KTÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
Prof. Dr. Mehmet Salih ÇELİKKALE (İstanbul Aydın Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi)
Doç. Dr. Necmettin AYGÜN (Aksaray Üniversitesi, Tarih Bölümü)
Doç. Dr. Temel ÖZTÜRK (KTÜ, Tarih Bölümü)
Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNÇÜ (KTÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK (KTÜ, Fatih Eğitim Fakültesi)
Dr. Mustafa ALTUNBAY (KTÜ, Tarih Bölümü)

Yürütme Kurulu

Doç. Dr. Necmettin AYGÜN
Okt. Veysel USTA
Ali HOCAOĞLU
Turhan BEKTAŞOĞLU

Düzenleme Kurulu

Ali HOCAOĞLU
Ali Mesut BİRİNCİ
Atilla Alp BÖLÜKBAŞI
Ayhan YÜKSEL
Haydar GEDİKOĞLU
İsmail TOPAL
Kadir TOPAL
Mehmet BİLGİN
Miraç TOSUN
M. Salih ATADINÇ
Osman MUMCU
Turhan BEKTAŞOĞLU
Zehra TOPAL

İÇİNDEKİLER

Sunuş	
Şefik Türkmen	11
Önsöz	
Düzenleme Kurulu	13
Tarihin Kıyısında Bir Sempozyum	
Turhan Bektaşoğlu	15
'Akçaabat' Adı Üzerine	
İlhan Şahin	19
Şeyh Cüneyd'in Akçaabad / Trabzon Sefer Güzergâhı Üzerine Bazı Mülâhazalar	
Feridun M. Emecen	23
Ortaçağ Kaynaklarında Akçaabat	
Murat Keçiş.....	27
XVI. Asrın İkinci Yarısındaki Mahkeme Kayıtlarına Göre Akçaabat'ın Meşinkanyo Karyesi	
Fethi Gedikli.....	35
Ayanlık Döneminde Tonya ve Akçaabat'ta Hacısalihoglu Ailesi: Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)	
Mehmet Hacısalihoglu.....	43
Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'ta Timar Uygulamaları (1725-1745)	
Temel Öztürk.....	63
Akçaabat Tarihinde Pazarının Önemi, Burada Kurulan Pazarlar ve Alınıp Satılan Mallar	
Zehra Topal.....	71
Akçaabat Kazası'nda Halk ve İdareciler Arasındaki Problemler - XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferleri Örneği-	
Murat Serdar	81
XVII. Yüzyılda Akçaabad Nahiyesinin Nüfusu	
M. Hanefi Bostan.....	87
XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Akçaabat'ta Muhacir İskânları Sırasında Yaşanan Yerleşim Yeri Problemleri	
Ülkü Köksal.....	115
Akçaabat'ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları	
Necmettin Aygün.....	121
Akçaabat Kazasında Adli Olaylar (1853-1918)	
Ayhan Yüksel.....	151

KADI SİCİLLERİNE GÖRE AKÇAABAT'TA TİMAR UYGULAMALARI (1725-1745)

Temel Öztürk*

Giriş

Kadı sicilleri (şer'îye sicilleri) vilayetlerin sosyal, iktisadî, kültürel ve askerî gibi birçok yönüne açıklık getirmektedirler. Vilayet içerisindeki yazışmaların yanında, merkeze giden ve merkezden gönderilen askerî hükümleri içermeleri, onların tarihi değerlerini ortaya koymaktadır. Araştırma dönemi için seçilen 20 yıllık süre içerisinde Akçaabat'ın yer aldığı Trabzon'a ait tam 12 tane sicil mevcuttur. Bunların gözden geçirilmesi sonucu, timar kayıtlarının genellikle askerî hükümler yani sicilin son kısımlarında bulunduğu gözlenmiştir. Öte yandan merkezdeki diplomasinin yanı sıra vilayetlerle olan yazışmalar ile bu kaynaklardaki diğer bilgiler, timar kayıtları açısından konunun ana görünümünü ortaya koymakta ve tarihi perspektif açısından yeterli deliller sunmaktadır. İşte bu deliller muvacehesinde sicillerdeki timar kayıtları her ne kadar biraz dağınık olsa da timarların kimlere ne suretle tevcihlerine dair beratlarla, çok sayıdaki timar ferağı bilgilerini içermektedir.¹

Bilindiği üzere Osmanlılarda herhangi bir bölgeye ait gelirlerin, belli hizmetler karşılığı, maaş olarak askerî ve sivil erkâna terk ve tahsisi işlemine timar ya da dirlik sistemi denilmektedir. Bu iki terim, sürekli birbirlerinin yerine kullanılmış olup, dirlik ifadesinin daha genel olmasına karşın, timar terimi çoğunlukla tercih edilmiştir. Burada timar aslında hem sistemin hem de sistem içerisindeki bir kısmın ismidir. Dirlik yerine kullanılmasındaki sebep de muhtemelen timarların hem sayıca fazla olmaları hem de sistemdeki diğer kısımlara göre daha fonksiyonel olmasıdır. Bu sistemin bahsi geçen diğer kısımlarını zeamet ve haslar oluşturmaktadır. Yani timar veya dirlik sistemi içerisinde gelirlerine göre timar, zeamet ve has olmak üzere üç kısmın mevcut olduğunu görmekteyiz. Sistemde bilhassa ordunun sürekli askerlik hizmeti yanında kendilerinin ve adamlarının savaşa hazır bir şekilde sefere çıkıldığında hazineye

yük olmadan getirdikleri silah, malzeme ve yiyeceklere karşın ödenen bir maaş söz konusuydu. Ayrıca timar sistemi, bahsi geçen bu askerî fonksiyonu yanında ziraî ekonominin dolayısıyla Osmanlı ekonomisinin de esasıydı. Bu yönde bilhassa güvenlik ve ürüne sahip olma faktörleri, yüksek üretim için gerekli ortamı hazırlamıştır. Buna karşılık timar sistemi, Avrupa feodalite rejimiyle sık sık karıştırılırsa da iki sistem ortaya çıkışları, mülkiyet hakları, iktisadî ve hukukî yönlerden birbirlerinden tamamıyla farklıdır.²

Timarlar, genellikle sipahi denilen eyalet askerlerine tahsis edilirdi. Bu şekildeki sipahi timarının hizmet karşılığı verilen çekirdek kısmına "kılıç" denirdi. Bu toprak parçası zamanla sipahinin gösterdiği yararlılıklara paralel olarak "terakkî" olarak büyüyebilirdi. Terakkî, sipahinin maaşına yapılan zam demektir. Yani bir nevi hizmet ile timar arasında bir doğru orantı söz konusuydu. Hizmet artıkça dirlikler de artıyordu. Böylece timar sahipleri topraklarıyla orantılı miktarda "asker (cebelü)"³ ve "kapı halkı" besliyorlardı. Ancak bu oluşum ve ayrıcalıklar her ne kadar sipahinin lehine bir nüfuz oluşturmayı düşündürse de, sistem içerisinde mevcut olan topraklar, devletin mülkü olduğundan sipahilerin merkezi otoritenin aleyhine toprak ve mevki kazanmamaları yanında ayrı bir aristokrasi oluşturmamaları için bütün tedbirler alınmıştı. Bu yönde sipahinin toprağı üzerinde sağlayacağı genişlik sadece terfi ile olabildi ki; oğlunun bile bu terfilerde hiçbir hakkı yoktu. Timar sahibinin oğlu, sadece babasının ölümü dolayısıyla timarı işletmesinde öncelik hakkına sahipti. Bu yönde timar erlerinin işlettikleri toprak, çoğunlukla bir çift öküzün işleyebileceği "çift" yeri idi. Bu çiftlik büyütülemez, vakıf ve hibe edilemez, köylüler burada angarya ile çalıştırılmazdı.⁴ Zira kanunlar

* Doç. Dr., KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 61080 Kampüs/TRABZON; tozturk61@gmail.com

¹ Siciller hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, İstanbul 1989, C. I-II.

² Timar sistemi ve feodal düzen için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1973, s. 1-32.

³ Cebelü hakkında geniş bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Cebelü", *DiA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 188-189.

⁴ Klasik timar sisteminde köylü ailesinin işlettiği bu

“devlet-sipahi-reaya” üçlüsü arasındaki ilişkileri tam anlamıyla tespit etmiş ve bunlara uyma noktasında sıkı tembihleri uygulayarak cezalandırmaları bizzat “Divan-ı Hümayun” aracılığıyla gerçekleştirmişti.⁵

Kadı Sicillerinde Akçaabat'a Ait Timar Kayıtları

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî bürokrasi olarak bilinen İstanbul'da timar kayıtlarının yer aldığı kaynaklar dışında kadı sicillerinde de bu tür kayıtlara rastlamaktayız. Timar kayıtlarının sicillerde yer alışı, iki temel sebebe veya uygulamaya dayanmaktaydı. Bunlardan biri, vilayet içerisinde timarlarla ilgili sorunların çözülmesi veya küçük çaptaki timarların tasarrufunda yöneticilere verilen haklar nezdinde ortaya çıkan yetkinin kullanılması idi. Diğeri ise merkezden gönderilen bilhassa mühimme defterlerinde vilayete ilgili kayıtların sicillere de işlenmesi şeklinde tebarüz etmesiydi. Bilindiği üzere Divân-ı Hümayûn, devlet işlerinin görüşüldüğü yani hükümet fonksiyonunun icra edildiği bir makam olduğu gibi yüksek mahkeme olarak da vazife görmektedir. Bu sebeple mühimme kayıtlarında her iki mahiyetteki hükümlere de rastlanmaktadır. Yani bu kayıtlarda Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtının idari yapısı, devlet-tebaa ilişkileri, imar, iskân ve iktisat siyaseti, iç siyaset, isyanlar ve bastırılma şekilleri, askerî tarih, strateji, dış siyaset ve yabancı devletlerle olan münasebetlerle ilgili bilgileri bulmak mümkündür. İşte bunlar içerisinde timar sistemi ile ilgili konularda tutulan kayıtların birer örneği de diğerleri gibi vilayetlere gönderilmekteydi. Bunlar timar tevcihleri ile alakalı olabileceği gibi timar üzerindeki anlaşmazlıkların bir sonuca bağlandığı karar şeklinde de olabilmekteydi.

Akçaabat'a ait timar kayıtlarının çoğu tevcihlere ilişkin beratları içermektedir. Bu kayıtlar, merkezde bulunan ruznamçe ve derdest defterlerinde yer alan bazı bilgilerle örtüşmektedir. Mesela ilginç bir gösterge açısından derdest defterlerinde yer alan timar sahiplerinin fiziksel özelliklerinin Akçaabat'a ait bu kayıtlarda da olduğunu görebiliriz. Bu tür kayıtlarda timar sahiplerinin fiziksel özellikleri yansıtılarak onların boy uzunluğu, göz rengi, kaş yapısı vs. belirgin özellikleri açıkça yazılırdı.⁶ İncelediğimiz kayıtlarda

timar sahipleri çoğunlukla orta boy, ela göz ve açık kaş olarak kaydedilmişti. Bu, bir eşkâl bilgisini ortaya koymakla beraber timara sahip olanların birbirinden ayrılmasını da sağlıyordu. Ayrıca sicillerdeki bu kayıtlarda bir başka defter serisi olan ruznamçe defterlerinde yer alan bazı bilgilerle paralel olarak onların hisselerinin açık bir dökümünün verilmesi yanında hangi şartla, kime, nasıl bir tevcih yapıldığı da belirtilmektedir.⁷ Genelde timar tevcihlerine ilişkin berat kayıtlarında yer alan bu bilgiler hisselerin ve onların ait olduğu köylerin vs. bilgilerinin dökümü, beratın içerisine uygun bir şekilde serpiştirilerek ifade edilmiştir. Bunların dışında yer alan timar kayıtları ihtilafa yönelik sorunların çözülmesi ve sistemin vergi, harçlıkçı uygulamaları vs. hususlar gibi kayıtları içermekte olup, sicilde askerî hükümler içerisinde yer almaktadır.

Görüldüğü üzere Akçaabat'a ait sicillerdeki timar kayıtları, içerdikleri konular itibarıyla yukarıda işaret edilen yani hem çeşitli problemlerin halli hem de yöneticilere tanınan yetki çerçevesinde oluşan uygulamaların ortaya çıkmasıyla alakalıdır. Bu tür uygulamalar nezdinde en fazla timarların tevcihiyle ilgili kayıtların olduğunu görmekteyiz. Yine bunun yanında timarlarla ilgili düzensizliklere ilişkin kayıtlar ve bu düzensizliklerin önüne geçilebilmesi için timarların yoklanmasına dair emirler de sicillerde önemli bir yere sahiptir. Aslında tüm bu timar kayıt grubu veya konuları, bize bunlar üzerinden Akçaabat'ın yönetimi ve yerleşim birimleri yanında timar sisteminin buradaki işleyişi hakkında da bilgiler sunmaktadır.

Timar Uygulamaları Çerçevesinde Akçaabat'ta İdarî ve İktisadî Durum Tespiti

Sicillerdeki timar kayıtları, muhteva itibarıyla timar sistemi hakkında önemli veriler içermekle birlikte Osmanlı idari düzeni ve yerleşim birimleri hakkında da dikkate değer bilgiler vermektedir. Bu açıdan Trabzon kadı sicillerindeki Akçaabat'a ait timar kayıtları, kazanın idaresi yanında spesifik olarak köy bazındaki yerleşime dair bilgi edinmemizi de sağlar. Böylece bu yerleşim birimlerinin isimlerini buradan tespit edebildiğimiz gibi, bunların kaç akçelik timar içerdiğini de öğrenebilmekteyiz. Bu şekilde timar kayıtları üzerinden bir nebze de olsa iktisadî yapı yönünde fikir edinilebilir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki; sicillerdeki timar kayıtlarına bakarak Akçaabat Kazası'nın tümüne yönelik bir yorum yapamayız. Zira bu kayıtlar, sadece timarla alakalı konuları içermektedir. Ayrıca kadı sicillerinde yer alan bu timar kayıtları kazanın merkez kaynaklarındaki tüm bilgileri de kapsamadığından kazadaki tüm timar yapısı

toprak parçası ve bunun üzerinden alınan vergi sistemi için bkz. Halil İnalçık, “Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu”, *Belleten*, C. XXIII/92, Ankara 1959, s. 577-580; Halil İnalçık, “Çift Resmî”, *EP*, Volume 2, Leiden 1961, s. 32.

⁵ Bu konu hakkında bkz. U. Heyd, *Studies in Ottoman Criminal Law*, Edt. V. L. Menage, Oxford 1973, s. 3; Huricihan İslâmoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 1-14.

⁶ TŞS, No: 1903, s. 148.

⁷ TŞS, No: 1906, s. 103.

hakkında da net verilerin olduğunu söyleyemeyiz. Sadece sicillerdeki bu kayıtlar, bahsi geçen konu sürecinde ve aşağıda değerlendirilecekleri yönde Akçaabat için genel bir görünüm sunmuş olabilirler. Öte yandan bu kayıtlarda yer alan veriler, onomastik ve toponomi bilimi açısından da önem arz etmektedir. Zira köy adlarının tespiti noktasında hem yer adlarını incelemekten ibaret olan toponomi, hem de genel olarak özel isimleri inceleyen onomastik açısından ilginç bulguları ortaya koymaktadırlar.

Bilindiği üzere Osmanlı idarî yapısında temel yönetim birimi sancaktır. Her ne kadar beylerbeylik veya vilayet yönetim birimleri idarî açıdan sancağın üzerinde olsa da sancak temel yapısını tarihi süreçte korumuştur. İncelediğimiz timar kayıtlarında Akçaabat kaza olarak zikredilmekte ve Trabzon Vilayeti içerisinde yer alan merkez yani Trabzon Sancağı'na bağlı bulunmaktadır. Akçaabat'ın bağlı olduğu bu sancak aynı zamanda üst düzey yöneticilerin oturduğu "Paşa Sancağı" olarak da bilinmektedir. Sicillerdeki timar kayıtlarında Akçaabat kazasının en küçük yerleşim birimleri olan birçok köy ismi de zik-

redilmektedir.⁸

Akçaabat'taki timar kayıtları, iktisadî açıdan sadece timar gelirlerinden bahsetmektedir. Bu kazada 13 köyün ismi sicillerdeki timar kayıtlarında geçmektedir. Bu köyler içerisinde gelir açısından en büyük timar, 13433 akçe ile Lefka Köyü'nde yer almaktaydı. En küçük timar ise 1250 akçe ile Kalubaki diğer ismi ile Armaz Köyü'nde bulunmaktaydı. Trabzon'da en fazla timar köyü burada bulunması yönünde kazanın ziraata ve verime elverişli bir araziye sahip olduğu söylenilebilir. Timar kayıtlarına göre idarî sistem açısından ise Akçaabat Kazası; Lefka, Kalubaki (Armaz), Karikliya, Vayton, Kalanima, Bodamiya, Asofa, Çanfarid, Alatabur, Vara, Horovi, Yelezlu ve Sidiksa köylerinden oluşmaktaydı. Bilhassa spesifik yerleşim birimleri olan bu köy isimlerine onomastik ve toponomi açısından bakacak olursak bunların bazılarının Türkçe yapı taşıdıklarını görürüz. Mesela Alatabur ve Yelezlu gibi köy isimlerinin Türkçe olduğunu söyleyebiliriz. Buradan bu köy isimleri bölgenin Türkleşme sürecinde de bir işaret oluşturmada olduğu ifade edilebilir.

Timarın Köyü	Timarın Miktarı (Akçe)	Timar Kaydının Sicildeki Yeri
Lefka	13433	No: 1895, s. 14
Kalubaki (Armaz)	1250	No: 1898, s. 47
Karikliya	1500	No: 1907, s. 156, 177
Vayton	1800	No: 1897, s. 77; No: 1907, s. 166
Kalanima	3100	No: 1888, s. 126
Bodamiya	3300	No: 1906, s. 83, 103
Asofa	4400	No: 1888, s. 109
Çankariya	5000	No: 1885, s. 182; No: 1898, s. 54-55
Alatabur	5500	No: 1885, s. 131
Vara	6000	No: 1890, s. 105
Horovi	6600	No: 1902, s. 119
Yelezlu	8000	No: 1889, s. 139
Sidiksa	11770	No: 1903, s. 148

Tablo 1: Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'taki Timarlar (1725-1745)

⁸ Akçaabat'taki köyler için bkz. Tablo 1.

Kadı Sicillerindeki Kayıtlara Göre Timar Sisteminin Akçaabat'taki İşleyişi

Dirlik olarak da bilinen timar sistemi, esasen mirî araziler üzerinde cereyan etmekteydi. Bu sistemde tevcih edilen mirî topraklar, mülkiyet açısından mülk olan ve olmayan, gelir açısından has, zeamet ve timar, sahiplerinin işi açısından eşkinci, müstahfız, hizmet, mensuhât ve sepet, verilmiş şekli bakımından tezkireli ve tezkiresiz, malî bakımdan ise serbest olan ve olmayan şeklinde bölümlere ayrılmaktaydı.⁹ Bunlar içerisinde en fazla olanı ve sisteme de adını veren kısım timardır. Timara sahip olan sipahi, bir tapu resmi karşılığında çiftçi ailelerine bir çift öküzle işlenmesi mümkün olan ve büyüklüğü arazinin verimine göre değişen toprakları dağıtır ve kendisi de ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir parçayı, üzerinde ziraat yapmak amacıyla alırdı.¹⁰ Üretimde bulunan çiftçiler özel mülkiyete çok yaklaşan ve bu nedenle kendilerini rahatsız etmeyen bu üretimde sipahiye %15 vergi verirdi.¹¹ Timar sahibi ise topladığı vergiler karşısında belirli sayıdaki cebelü adı verilen askerî kuvvetleri finanse etmek ve merkezin kendisine vereceği görevleri yerine getirmek zorundaydı. Bu yönde sipahi sadece devletin otoritesini temsil eden bir memur görevindeydi.¹²

Osmanlı Devleti'nde timar tevcihinde esas yetki merkezdeydi. Timar almak isteyen kişi, timarın bulunduğu yerin sancakbeyinden veya beylerbeyinden tavsiye niteliğinde bir mektup alırdı. Bu durumu merkeze bir arzuhal ile bildirir; eğer kabul edilirse beylerbeyi tarafından kendisine bir tezkire verilirdi. Ancak bununla birlikte beylerbeyinin verebildiği timarlar da mevcuttu. Bunların gelirleri genellikle düşüktü. Bu yönde beylerbeyleri, doğrudan doğruya kendi beratıyla Rumeli'nde 5.999, Anadolu'da 2.999 akçeyi aşmayan timarları atama yetkisine sahipti.¹³ Beylerbeyinin kendi verdiği kılıç timara "tezkiresiz", beratı divandan alınmak üzere tezkire verdiği hisse timara da "tezkireli timar" denirdi. Beylerbeyi tezkiresiz timarları tevcih ettikten sonra merkeze bildirmek mecburiyetindeydi. Sipahi ise merkezden tevcih edilen tezkireli timarını altı ay içinde almak zorundaydı. Aksi takdirde bu hakkından

⁹ Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşmesi*, Konya 1987, s. 20.

¹⁰ Reaya ve hassa çiftlikleri olarak ifade edilen bu çiftlikler için bkz. Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 2-3.

¹¹ Bu vergiler için bkz. TŞS, No: 1886, s. 76; İnalçık, "Raiyyet Rüşûmu", s. 575-610.

¹² Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 575-577.

¹³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2006, s. 118.

mahrum kalırdı.¹⁴ Ayrıca timarlarla alakalı bir ihtilaf söz konusu olursa beylerbeylerine hitaben fermanlar çıkarılır ve bunlara tamamen uyulması istenirdi. Bir timarın başka bir timarla birleştirilmesi, timarın bir köyden diğerine kaydırılması, tezkireli timarın tezkiresiz, tezkiresizin tezkireli yapılması gibi durumlar hep fermanla olurdu. Eyaletteki timar defterdarı ile beylerbeyi arasında ihtilâf çıkarsa fermana göre hareket edilirdi.¹⁵

Görüldüğü üzere her şeyden evvel bir timara tayin, arz ile başlamaktaydı.¹⁶ Bu arzı, taşrada kural olarak sancağın alaybeyi yapardı.¹⁷ Prosedür, savaş sırasında da bu şekilde yürürdü. Mesela 1739'daki kuzey seferinde alaybeyinin ilamı üzerine Akçaabat'ın Sidiksa Köyü'ndeki timar Kefe Seraskeri Vezir Numan Paşa tarafından Osman'a tevcih olundu.¹⁸ Ancak alaybeyinden sorulmak şartıyla timara talip olan biri de arzuhal sunabilirdi. Fakat şahsi taleplerde her zaman alaybeyinden bilgi istenmediği de olmuştur.¹⁹ Alaybeyleri, timarların dağıtımında bu derece etkili olması yanında şayet görevini yerine getiremezse yerine başkası tayin olunurdu. Mesela Trabzon Mütesellimi Mehmed'in İstanbul'a gönderdiği mektupta böyle bir durumun olması sonucu Alaybeyi Mehmed'in görevden alınması ve yerine Mustafa'nın tayin olunması valiyeye bildiriliyordu.²⁰ Öte yandan timar tayini noktasında bazen beylerbeyinin veya serdar-ı ekrem olan vezirin, toptan defter halinde timar tayini için arz sundukları da olmuştur.²¹

Bir dirlik, ya sıfırdan yani temelden ya da mahlül yani boş olması neticesinde hak kazanan bir sipahiye tevcih olunurdu. Akçaabat'a ait timar kayıtları, bunların temelden verilmelerinden ziyade mevcut timarların mahlül olmaları hasebiyle gündeme gelmiştir. Bu kayıtlar timarların mahlül oluş sebeplerini ölüm,

¹⁴ Barkan, "Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", s. 888.

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraat Ekonomisinin Hukuki ve Malî Esasları-Kanunlar I*, İstanbul 1943, s. 367; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 71.

¹⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamele", *Osmanlı Araştırmaları*, C. I, İstanbul 1980, s. 1; Halil İnalçık, "Decision Making in the Ottoman State", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, Edt. Caesar E. Farah, Missouri 1993, s. 14.

¹⁷ TŞS, No: 1885, s. 118; TŞS, No: 1888, s. 126.

¹⁸ TŞS, No: 1906, s. 107.

¹⁹ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 47.

²⁰ TŞS, No: 1890, s. 108.

²¹ Nejat Göyünc, "Timar Tevcihleri Hakkında", *Osmanlı-Türk Diplomatığı Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, Edt. Mübahat Kütükoğlu, İstanbul 1995, s. 68-69.

hastalık, haksız tevcih veya başkasının timarına el koyma, kendi isteği ile bırakma şeklinde belirtirken bilhassa yeterli ürün ve gelir alınamayıp mevcut sahibi tarafından terk edildiğini de göstermektedir. Her halükarda bunların hangisi olursa olsun timarın el değiştirmesi sırasında kesinlikle merkezdeki ruznamçe defterlerine bakılır ve timar, sahibine yüklediği görevleri yerine getirmek şartı ile bir başkasına tevcih edilirdi.²² Mahlül olan timarlar, sahipleri tarafından terk edilmiş olarak kayıtlara geçmiş timarlardı. Bu yönde kayıtlarda dirliğinden memnun olmayan timar sahiplerinin mevcut timarlarını başka bir timarla değiştirmek istedikleri de tespit edilmiştir.²³ Bu kişilerin timar değişikliğini talep ederek daha iyi timar bulmak ümidiyle timarını başkasına devredip (satıp) mazûller arasında fırsat gözlemesi ve bu ümitle sefer eşmesi (harbe gitmek), sık sık görülen bir hadiseydi. Terakki sağlamak amacıyla hile ve bahane ile timarlardan feragat edip bir diğer timara talip olanların bu haklarını kötüye kullanmalarını önlemek için alınan tedbirler de çok defa tesirli olamıyordu. Bilhassa seferlere iştirak etmediklerinden ötürü kayıtları tamamen silinmiş olması lazım gelen timar sahipleri dahi bir kolayını bulup tekrar timar alabiliyorlardı.²⁴ Bu yönde uzun süre boş kalan timarlar, rahatlıkla bir başkasına verilebiliyordu. Mesela Akçaabat'ın Asofa Köyünde uzun süre sahipsiz kalan 4400 akçelik timar, Ahmed'e tevcih olunmuştu.²⁵ Bu tür mahlül olan timarlar daha çok gelir açısından düşük yani belgelerin ifadesiyle "çürük" olup sahipleri tarafından bırakılan timarlardı.²⁶ Bu gibi durumlarda en iyi çözümler farklı bölgelerdeki bu tip timarların birleştirilerek yeniden tevcih olunmasıydı.²⁷

Kayıtlarda yer alan timar tevcih sebepleri içerisindeki hükümlerin büyük bir çoğunluğunun mevcut timar sahibinin ölümü üzerine veya timarı tasarruf eden kişiye yüklenilen görevi yerine getirmemesi üzerine gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Belgelerin deyimleriyle timar sahibinin "bilâ-veled" yani çocuksuz ölümü neticesinde yapılan araştırmalar sonucu timar uygun bir kişiye verilir.²⁸ Ölen sipahinin ço-

cuğuna bütün dirliği intikal etmez, ibtidadan tayin ediliyormuş gibi bir kısmı kendisine bırakılır, belirli bir orandan fazlası ise devlete aktarılırdı.²⁹ Beldiceanu'ya göre, bir oğulun babasının yerine geçebilmesi için, babasının öldüğü zaman en azından 12 yaşında ve dilekçesini 7 yıllık bir süre içinde beylerbeyine sunmuş olması şarttı.³⁰

Timarların bir başka el değiştirmesi mevcut timar sahibinin verilen görevi yerine getirememesi sonucu olmaktadır. Sicillerdeki timar kayıtlarını değerlendirdiğimiz dönem çoğunlukla sefer zamanlarını içermesi itibarıyla timar sahiplerinin en önemli görevleri arasında seferlerde yer almak vardı. Zaten timarlar, bilhassa "sefer eşmek" yani savaş zamanı hazır bulunmak kaydıyla veriliyordu. Tabii ki bu süreçte "alay beyinin bayrağı altında yer almak" hususu da oldukça önemliydi.³¹ Zira doğu seferleri (aralıklarla 1723-1746) için Tiflis, Van, Revan gibi kalelerin muhafazaları yönünde Trabzon'un tüm zeamet ve timar sahibi alaybeyi bayrağı altında göreve çağrılmıştı.³² Dönem için İran (aralıklarla 1723-1746) ve Kuzey (1736-1739) seferleri sırasında verilen muhafazalarda yer almayan timar sahiplerinin timarları el değiştirmişti. Mesela Akçaabat'ın Alatabur Köyünde 5500 akçelik timara sahip olan Tiflis muhafazasındaki yoklamada mevcut olmadığından timarı Ali'ye tevcih olunmuştu.³³ Görüldüğü üzere bu şekilde sefere gitmeyenler olduğu gibi,³⁴ kale muhafazalarında olmayan veya buradan kaçanlar da bulunmaktaydı. Bunlar arasında özellikle Tiflis, Özü³⁵ ve Van kalelerinin muhafazalarına gitmeyen veya gidip de kaçanlar yer almaktaydı.³⁶ Bu tür seferden kaçan zeamet veya timar sahipleri kanunlar nezdinde cezalandırılmaktaydı.³⁷

Timarların türü noktasında sicillerdeki kayıtlarda ismi en çok zikredilenler, gedik timarlardır. Bunların tümü, ya Trabzon Kalesi'nde görevli olan ya da kale ile ilişkili bir görevde yer alanların sahip oldukları timarlardır. Bunlar, Akçaabat'ın çeşitli köy-

²² TŞS, No: 1888, s. 109.

²³ TŞS, No: 1897, s. 77.

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", İA, C. XII/1, Eskişehir 1997, s. 317.

²⁵ TŞS, No: 1888, s. 109.

²⁶ Bu yönde Vayton Köyünde 1800 akçelik timarın geliri düşük olduğundan bırakılmıştır (TŞS, No: 1897, s. 77).

²⁷ TŞS, No: 1905, s. 42, 50. Bu şekilde Akçaabat'ın Sidiksa Köyü'ndeki 11770 akçelik timar Torul, Kürtün ve Maçka'daki çeşitli köylerde bulunan benzer timarlarla birleştirilerek 15470 akçe üzerinden Osman'a tevcih olundu (TŞS, No: 1906, s. 107).

²⁸ TŞS, No: 1895, s. 14; TŞS, No: 1903, s. 148.

²⁹ Barkan, "Timar", s. 317; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XIII/1-2, Ankara 1955, s. 46.

³⁰ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 66-67.

³¹ TŞS, No: 1888, s. 126.

³² TŞS, No: 1885, s. 182.

³³ TŞS, No: 1885, s. 131.

³⁴ Akçaabat'ın Vara Köyü'nde 6000 akçelik timarı olan Mehmed veled-i Mustafa üç seneden beri görevli olduğu İran seferine (1727) gitmediğinden timarı Mustafa'ya verildi (TŞS, No: 1890, s. 105).

³⁵ TŞS, No: 1902, s. 119.

³⁶ TŞS, No: 1906, s. 83.

³⁷ TŞS, No: 1902, s. 119.

lerinde timar gelirlerine sahip olmalarına karşılık kalede de görevlerini yerine getirmekteydiler. Mesela Akçaabat'ın köyleri içerisinde timarı olanlar, Trabzon Kalesi'nde dizdar, imam ve muhafızlık görevlerinde bulunmaktaydılar.³⁸ Kaledeki bu görevlilerin timar tevcihleri onların bir üstü olan komutanları aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Timar sahiplerinin kaledeki en üst görevleri ise dizdarlıktı.³⁹ Kadı sicillerindeki gedik timar ile ilgili kayıtlara göre timar tevcih sebebi çoğunlukla görevin terki sonucu gerçekleşmekteydi. Çok az sayıda ölüm üzerine tevcihin olduğunu görmekteyiz. Dikkat çekici olması bakımından bir kayıttaki Trabzon Kale dizdarının hac görevini yerine getirmesi için görevini ve timar gelirini vekil sistemi üzerinden kendisi dönünceye kadar bir başkasına yönlendirmesi üzerine kaydına şerh düşülmüştü.⁴⁰ Bazen bu tür timarlara usulsüz sahip olma noktası da gündeme gelmekteydi. Bu gibi uygulamalarda diğer timarlarda olduğu gibi öncelikle merkezdeki ruznamçe defterlerine bakılmakta ve ona göre karar verilmekteydi.⁴¹

lan timarlar, başkalarının müdahalesi ile haksız yere farklı kişilere tevcih olunmakta, yapılan araştırmalar sonucu ancak durum düzeltilebilmekteydi.⁴⁴ Bazen de hizmetkâr ve kölelerin üzerine dirliklerini gösterip bunların gelirlerinden istifade edenler de olabiliyordu. Bu durumda alınacak en iyi tedbir sefer zamanı timarların yoklanmasıydı. Sefer zamanı timar ve zemetler yoklanıp olmayanların elinden alınır ve başkalarına verilir.⁴⁵

Trabzon kadı sicillerindeki Akçaabat'a ait timar kayıtlarında sistemin bozulmasına yönelik tutumlarla da rastlanmaktadır. Yukarıda uygunsuz olarak yapılan tevcihler yanında bu gibi bozulmanın önemli bir işareti de timarın "bî-hasil" yani verimsiz olması dolayısıyla gelir elde edilememesi yanında yerel yöneticilerin de timar sahiplerinden usulsüz vergi talep ederek onları zor durumda bırakmalarıdır.⁴⁶ Bu husustan başka, boşalan timarların mukataaya

Timar Sahibinin İsmi		Timar Sahibinin Kaledeki Görevi	Timarın Bulunduğu Köy	Timarın Miktarı (Akçe)
Önceki Timar Sahibi	Sonraki Timar Sahibi			
Süleyman Halife	Mehmed Halife	İmam	Kalubaki (Armaz)	1250
Mehmed Halife	Hüseyin Halife	İmam	Bodamiya	3300
Hüseyin	Abdullah	Muhafız	Vayton	1800
Murteza	Abdullah	Muhafız	Karikliya	1500
Ali	İbrahim	Dizdar	Çankariya	5000

Tablo 2: Trabzon Kadı Sicillerindeki Akçaabat Kazası'na Ait Timar Kayıtlarında Geçen Gedik Timar Sahipleri ve Trabzon Kalesi'ndeki Görevleri (1725-1745)

Timar kayıtları içerisinde timarlarla alakalı bilhassa tevcih noktasında yapılan usulsüzlükler de bir hayli dikkat çekmektedir. Bunlar haliyle tevcih sırasında bir takım ihtilafları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında haksız tevcihler gelmektedir. Haksız tevcihler genelde sefer zamanı timar sahibinin öldüğünü belirtip, timarına el koyma şeklinde olurdu.⁴² Bilhassa bu usulsüzlükler ruznamçe defterlerinin kontrolü sonucu düzeltilebildiği gibi iki tevcih tezkiresi söz konusu ise öncekinin tarihi dikkate alınarak da mağduriyet giderilmekteydi.⁴³ Bazen babalarının ölümü üzerine küçük çocuklara ka-

verilmesi, eyaletlerde rüşvetle timar dağıtılması, sefer zamanı zengin dirlik sahiplerinden rüşvet alınıp fakirlerin sefere götürülmesi gibi hususlar timar sisteminin bozulmasında etkili olmuştur. Nihayetinde yoklamaların da yapılmaması bozulmanın hem bir göstergesi hem de devamının sebebiydi. Nitekim alınan tedbirler sonuç vermeyip sistem malî bir külfet haline dönünce 1847'de tüm timar sahipleri hayatları süresince timar bedellerinin yarısı ile emekli edilerek timar sistemi tamamen ortadan kaldırıldı.⁴⁷

³⁸ TŞS, No: 1885, s. 182; TŞS, No: 1898, s. 47, 54-55; TŞS, No: 1907, s. 156, 177.

³⁹ TŞS, No: 1898, s. 54-55.

⁴⁰ TŞS, No: 1885, s. 182.

⁴¹ TŞS, No: 1898, s. 47.

⁴² TŞS, No: 1888, s. 126.

⁴³ TŞS, No: 1907, s. 166.

⁴⁴ TŞS, No: 1895, s. 14.

⁴⁵ TŞS, No: 1885, s. 131; TŞS, No: 1890, s. 105.

⁴⁶ TŞS, No: 1889, s. 139.

⁴⁷ Mehmet Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, Haz. Neşet Çağatay, Ankara 1980, C. III-IV, s. 299.

Sonuç

Görüldüğü üzere Trabzon kadı sicillerindeki Akçaabat'a ait timar kayıtları Osmanlı bürokrasisinin bir yansıması olarak merkezdeki timar defterlerinde bulunan çoğu bilgilerle örtüşmektedir. Bu kayıtlarda timar sisteminin önemli bir parçası olan timarlardan bahsedilmektedir. Tevcihlerden usulsüzlük ve yoklamalara kadar geniş bir konu birikimini içeren bu kayıtlar genellikle sicillerin askerî hükümlere ayrılan son kısmında yer almaktadır. Sicillerdeki timar kayıtlarından hem merkezdeki diğer timar kayıtlarıyla olan benzerlikleri hem de Akçaabat'ın idarî ve iktisadî yapısına yönelik genel bir değerlendirmeyi elde edebilmekteyiz. Bilhassa idarî yönetim açısından kazanın bağlı bulunduğu merkez yanında köylerin isim ile sayıları hakkında da net bilgiler ortaya konulmaktadır. Yine bu yönetim birimlerinin sahip

olduğu timar çerçevesindeki veriler iktisadî açıdan bir kanaatin oluşmasını da sağlamaktadır. Bu hususlar muvacehesinde Akçaabat'taki timar kayıtlarında Akçaabat olmak üzere bir kazadan ve buna bağlı 13 köyden bahsedilmektedir. Ayrıca bu kayıtlar bize yerleşim birimlerinin onomastik incelemesi açısından da bilgiler aktarmıştır. Mesela bazı köy isimlerinin Türkçe olması bu bölgelerin Türkleşme sürecine de işaret etmektedir. Neticede denilebilir ki; Trabzon kadı sicillerindeki Akçaabat'a ait timar kayıtları, merkezdeki kayıtlarla benzer özellikte hem timar sistemi içinde düşünülebilecek çoğu konular hem de Akçaabat'ın çeşitli yönleri hakkında açıklayıcı bilgiler sunan önemli arşiv kaynaklarıdır.